

Azerbaycan'ın Pandemi Sonrası Ekonomik Kalkınma Perspektifi

The Post-Pandemic Economic Development Perspective Of Azerbaijan

Elşen BAĞIRZADE*

* Doç. Dr., Bakü, Azerbaycan

Orcid Id: 0000-0003-0039-1446

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Elşen Bağırzade
Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
(UNEC) İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü

E-posta / E-mail:

elshan.bagirzadeh@unec.edu.az

Geliş Tarihi / Recived Date:

6 Nisan 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

20 Haziran 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:

Elşen Bağırzade, "Azerbaycan'ın Pandemi Sonrası Ekonomik Kalkınma Perspektifi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 133, Sayı 263, İstanbul 2023, s. 187-206.

doi: 10.55773/tda.1283877

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Çalışmada Azerbaycan'ın pandemi sonrası ekonomik kalkınma perspektifi analiz edilmektedir. Analiz, ağırlıklı olarak modern ekonomik büyüme teorisinin ortaya koyduğu ekonomik büyümenin temel nedenleri olan fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknolojideki gelişmelere odaklanmaktadır. Literatür taraması, ekonomik gelişmelerle ilgili küresel sıralamalar ve istatistik verilerin incelenmesi ve yorumlanmasına olanak tanıyan nitel araştırma ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerinin uygulandığı çalışmanın sonuçları, Azerbaycan ekonomisinin hala üretkenliğe ve yeniliğe dayalı bir ekonomi değil, doğal kaynaklara, katma değeri düşük ürünlerin üretimine ve ihracatına dayalı ve yeterince çeşitlendirilmemiş bir ekonomi olarak kaldığını göstermektedir. Böyle bir yapıya sahip ekonominin ise pandemi sonrası dönemde de dış şoklara karşı kırılgan olacağı öngörülmektedir. Bu nedenle, Azerbaycan'ın ekonomik büyümenin yeni itici güçleri ve kaynakları üzerinde arayışını yoğunlaştırması önemlidir. Özellikle tarıma dayalı sanayi, petrokimya ve diğer doğal kaynaklara dayalı sanayi, nakliye ve lojistik hizmetleri, bilgi ve iletişim teknolojisi hizmetleri ve turizm gibi sektörler ülkede ekonomik büyümenin yeni itici güçleri olabilir. Fakat, tüm bu olanaklardan verimli bir şekilde yararlanmak için özellikle Azerbaycan gibi küçük ekonomilerin başlıca kalkınma talebi olan ihracata yönelik ekonomik büyüme modeline geçişin sağlanması, iyi çalışan ekonomik kurumlar ve yönetim sistemleriyle girişimciliğin, bilhassa küçük ve orta boy işletmelerin gelişimini sağlayacak elverişli girişimcilik ortamının oluşturulması büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Ekonomisi, Pandemi Sonrası, Ekonomik Kalkınma, Ekonomik Büyüme.

Abstract

In the study, the post-pandemic economic development perspective of Azerbaijan is analyzed. The analysis mainly focuses on the developments in physical capital, human capital and technology, which are the main causes of economic growth

revealed by the modern economic growth theory. The results of the study, in which qualitative research and comparative analysis methods are applied that allow the literature review, relevant global rankings and statistical data to be examined and interpreted, show that the Azerbaijan economy is still not based on productivity and innovation, but based on natural resources, the production and export of low value added products and is not diversified enough. It is predicted that the economy with such a structure will be vulnerable to external shocks in the post-pandemic period as well. Therefore, it is important for Azerbaijan to intensify its search for new drivers and sources of economic growth. In particular, sectors such as agro-industry, petrochemical and other natural resource-based industries, transport and logistics services, information and communication technology services, and tourism could be new drivers of economic growth in the country. However, in order to benefit from all these opportunities efficiently, it is of great importance to transition to an export-oriented economic growth model, which is the main development demand of small economies such as Azerbaijan, and to create a favorable entrepreneurial environment that will enable the development of entrepreneurship, especially small and medium-sized enterprises, with well-functioning economic institutions and management systems.

Keywords: Azerbaijan's Economy, Post-pandemic, Economic Development, Economic Growth.

1. Giriş

Azerbaycan, Avrupa ile Asya, Rusya ile Orta Doğu arasında önemli ulaşım ve iletişim hatlarının geçtiği Güney Kafkasya bölgesinin en büyük ekonomisidir ve bu açıdan bakıldığında da jeopolitik ve jeoekonomik değeri yeteri kadar yüksek değerlendirilmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, sosyalizm sonrası reformlarıyla yeni bir gelişme aşamasına girmiştir.

Azerbaycan için bağımsızlığın ilk on yılı çok zor koşullar altında geçmiştir. Eski ekonomik yapının çökmesi sonucu ortaya çıkan derin ekonomik durgunluk, bölücülüğün yol açtığı çatışmalar ve yaşadığı ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel dönüşümler o dönemin ülke için genel olarak istikrarsız ve ekonomik büyüme açısından da olumsuz geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bağımsızlıktan sonraki ikinci on yıl, ekonomik kalkınma açısından Azerbaycan için yeteri kadar iyi geçmiştir. Hem görece elverişli küresel ekonomik durum, hem de uygulanan bir dizi reform sonucunda Azerbaycan ekonomisi 2008-2009 Küresel Mali Krizi'ne kadar sürekli ve yüksek bir büyüme oranını yakalamıştır. Analizler, bu dönemde Azerbaycan'da ekonomik büyümenin ana itici gücünün hidrokarbon sektörü, bu sektöre yatırılan büyük ölçekli doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek hacimlerde devam eden petrol üretimi ve petrol fiyatlarının yüksek düzeylerde seyretmesi olduğunu göstermektedir. Fakat, bağımsızlığın üçüncü on yılında, Azerbaycan'da ekonomik büyüme hızı önemli ölçüde yavaşlamış ve oynaklığı da artmıştır. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında ise 2008-2009 Küresel Mali Krizi, 2014-2016 küresel hammadde ve enerji piyasalarındaki sert dalgalanmalar ve 2020'de ortaya çıkan COVID-19 pandemisinin neden olduğu küresel ekonomik durgunluğun belirleyici bir rol oynadığını belirtmek mümkündür.¹⁻²⁻³

¹ ADB, *Good Jobs for Inclusive Growth in Central Asia and the South Caucasus*, © 2019 Asian Development Bank, 2019, October.

² EBRD, *Azerbaijan Diagnostic*, London, 2019, March.

³ UNECE, *Sub-regional Innovation Policy Outlook 2020: Eastern Europe and the South Caucasus*, New York: United Nations, 2021.

Son on yılda Azerbaycan'ın petrol üretimindeki büyümenin durması ve ardından da petrol üretiminin kademeli olarak gerilemesi, petrol fiyatlarının önceki on yıla göre önemli ölçüde azalması ve oynaklığının artması, bu sektöre yatırımların, özellikle de doğrudan yabancı yatırımların azalması ülkenin ekonomik büyüme oranını da ciddi ölçüde düşürmüştür. Sonuçta ekonomide sert devallasyon gibi keskin makroekonomik sorunlar yaşanmış ve petrol dışı sektörün ekonomik büyümedeki önemi giderek daha fazla anlaşılır hale gelmiştir.⁴

COVID-19 pandemisi sonrasında bir toparlanma sürecine giren Azerbaycan ekonomisi, şu sıralarda yeni tehdit ve fırsatlarla karşı karşıya kalmaktadır. Öyle ki, II. Karabağ Savaşı sonrası Güney Kafkasya'da ortaya çıkmış yeni jeopolitik ve jeoekonomik durum, Rusya-Ukrayna Savaşı ve bunun yarattığı yeni ekonomik gerçeklikler, küresel gıda ve enerji krizi, büyüyen küresel enflasyon sorunu ve gerçekleşme olasılığı devam eden küresel resesyon Azerbaycan için de ekonomik büyüme veya ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği konusunu gündeme getirmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada, pandemi sonrası dönemde Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma perspektifi analiz edilmektedir. Analiz, ağırlıklı olarak modern ekonomik büyüme teorisinin ortaya koyduğu ekonomik büyümenin temel nedenleri olan fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknolojiye odaklanmaktadır.⁵

“Giriş”, “Literatür taraması”, “Metot ve materyaller”, “Bulgular” ve “Tartışma” bölümlerinden oluşan çalışmanın temel araştırma soruları şunlardır:

- 1) Pandemi sonrası dönemde Azerbaycan'da ekonomik büyümenin ana faktörleri nelerdir?
- 2) Azerbaycan'da ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini tehdit eden başlıca faktörler hangileridir?
- 3) Azerbaycan'da ekonomik büyüme için ek fırsatlar nelerdir ve bunlardan nasıl yararlanılabilir?

2. Literatür Taraması

Son yıllar Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasıyla ilgili çok sayıda monografi, bilimsel makale, raporlar vs. yayınlanmıştır. Fakat, bunların çok az bir kısmı pandemi sonrası döneme odaklanmaktadır. Bu bölümde, bahsedilen kısıtlı sayıda araştırmalardaki temel bilimsel sonuçlar özetlenmeye çalışılmaktadır. Tablo 1'de de sunulduğu üzere bu sonuçları Azerbaycan'da ekonomik büyümenin ana faktörleri, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini tehdit eden temel faktörler ve ekonomik büyüme için bazı ilave fırsatlar başlıkları altında toplamak mümkündür.

2.1. Ekonomik Büyümenin Ana Faktörleri

Azerbaycan petrol ve doğalgazla zengin bir ülkedir ve uzun yıllardan beri ekonomik büyümesinin ana faktörlerini bu hidrokarbon kaynaklarının üre-

⁴ EBRD, *Azerbaijan Diagnostic*.

⁵ Daron Acemoglu, *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press, 2009.

timi ve ihracatı teşkil etmektedir.⁶ Son yıllar ekonomik büyümenin kaynağı kısmında petrol dışı sektör de kendini göstermeğe başlamış olsa da, yüksek enerji fiyatları dolayısıyla petrol ve doğalgaz sektörü hala ekonomik büyümeye güçlü bir şekilde katkı sağlamaya devam etmektedir.⁷ Özellikle de petro-dolarların ülke ekonomisinin kamu kesimi finansman dengesi ve dış ödemeler dengesinde temel bir unsur olarak kalmakta devam etmesi hidrokarbon sektörünün ekonomi açısından önemini de ortaya koymaktadır. Böylece, artan yurtdışı gaz talebi ve enerji dışı sektörde artan üretim, pandemi sonrası ekonomik büyümeyi destekliyor.⁸

Tablo 1. Azerbaycan'da Ekonomik Büyümenin Teşhisi

Ekonomik büyümenin ana faktörleri	Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini tehdit eden temel faktörler	Ekonomik büyüme için bazı ilave fırsatlar
<ul style="list-style-type: none"> - Artan petrol fiyatları ve büyüyen doğal-gaz sektörü, - Büyüyen petrol dışı sektör.	<ul style="list-style-type: none"> - Düşük işgücü verimliliği, - Ekonominin sektörel çeşitliliğinin düşük olması ve hidrokarbon sektöründen yüksek bağımlılığı, - Petrol dışı sektörün rekabet gücünün düşük olması, - Yatırımların genel olarak kaynak ve piyasa arayışına yönelik olması, - İnsan sermayesi ve altyapıya yönelik yatırımların düşük verimliliği, - Ucuz finansal kaynaklara erişimin sınırlı olması, - Bankacılık sektörünün sürdürülebilirlik düzeyinin düşük olması, - İş hayatında kayıtdışılık ve haksız rekabet uygulamaları, - Artan gelir eşitsizliği, - Bölgesel ekonomik eşitsizlik ve Bakü'nün ekonomideki belirleyici rolü, - AR-GE harcamalarının ve inovasyon potansiyelinin düşük olması, - Ülkenin DTÖ üyeliğinin olmaması, - Rusya-Ukrayna savaşının yaratmış olduğu ekonomik riskler, özellikle de yurtdışından işçi havalelerinin azalması.	<ul style="list-style-type: none"> - Petrol fiyatlarının yüksek seyretmekte devam etmesi, - Petrol dışı sektörün güçlendirilmesi, - Kuşak ve Yol Girişiminin yaratacağı yeni ticaret ve yatırım olanakları, - II. Karabağ Savaşı'ndan sonra bölgede ortaya çıkan yeni ekonomik imkanlar, - Karabağ'ın imarı ve ülke ekonomisine entegrasyonu, - Rusya-Ukrayna savaşının ortaya çıkardığı bazı ekonomik fırsatlar, özellikle Orta Koridor'un önemini artırması.

Kaynak: Literatür taraması sonucu yazar tarafından oluşturulmuştur.

⁶ UNECE, *Sub-regional Innovation Policy Outlook 2020, Eastern Europe and the South Caucasus*, p.127.

⁷ EBRD, *Transition Report 2021-2022*, London, 2021, November.

⁸ EBRD, *Transition Report 2022-2023*, London, 2022, November.

2.2. Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliğini Tehdit Eden Temel Faktörler

İşgücü verimliliğinin düşük olması Azerbaycan ekonomisinin temel özelliklerinden birisi gibi değerlendirilebilir. Bu durumu ortaya çıkaran temel gösterge, çalışan nüfusun önemli bir kısmının istihdam edildiği tarım sektörünün GSYİH'a katkısının çok düşük düzeylerde kalmasıdır.⁹ Azerbaycan'da toplam istihdamın yaklaşık üçte birisi tarım kesimine ait olduğu halde, en verimli sektör olan ve ekonominin önemli kısmını oluşturan petrol ve doğalgaz sektöründe ise çalışan nüfusun toplamda yüzde birisi istihdam edilmektedir. Genel olarak, bağımsızlık döneminde ülkenin çalışan nüfusunun büyük çoğunluğunun istihdam edildiği petrol dışı sektörde işgücü verimliliğinin ekonomik büyümeye katkısı da düşük düzeyde kalmıştır.¹⁰ Azerbaycan'da tarımın düşük verimliliği bu sektörün ülke ekonomisinin çeşitlendirilmesine olan katkısını da kısıtlamaktadır. Tarımda düşük verimliliğin temel nedenleri ise işletmelerin küçüklüğü, hammaddeye erişim sınırlılığı, düşük mekanizasyon düzeyi, eskimiş imalat teknolojileri, yasal ve düzenleyici sistemlerdeki sıkıntılar, altyapı yetersizliği ve finansal kaynaklara erişimdeki sınırlılıklar gösterilmektedir.¹¹

Azerbaycan ekonomisinin yeteri düzeyde çeşitlendirilmiş olmaması onu dış şoklara karşı yüksek duyarlı kılmaktadır. Bu ise ülkenin ekonomik büyümesinin sürdürülebilirliğini tehdit eden başlıca yapısal sorunlardan birisidir. Azerbaycan'da hidrokarbon kaynakları sektörünün hem üretimde, hemde ihracatda çok büyük bir paya sahip olması ekonominin başlıca yapısal sorunu olarak kalmakta ve onun dış şoklar karşısında duyarlılığının yüksek düzeylerde seyretmesini doğurmaktadır. Zulfıgarov ve Neuenkirch, Azerbaycan'da 2002Q1-2018Q4 arası dönem için petrol fiyatlarındaki dalgalanmalarla ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi öğrenmeğe çalışmıştır. Çalışmanın ilk sonucu, petrol fiyatlarındaki artış ve azalışların petrol sektöründe olduğu gibi petrol dışı sektörde de GSYH'yi artırdığı ve azalttığı yönündedir. Çünkü petrol sektöründeki dalgalanmalar petrol dışı sektörde de dalgalanmalara neden oluyor. Bunun temel nedeni, petrol ve doğalgaz gelirlerindeki dalgalanmaların hükümetin petrol dışı sektörü sübvans etme kabiliyetini etkilemesidir. İkinci sonuç, petrol fiyatlarındaki değişmelerin Azerbaycan'da daha yüksek enflasyona yol açmasıdır. Bu dönemde para politikasının zorunlu sıkılaştırılmasına tepki olarak manat ABD doları karşısında değer kazanıyor ve petrol dışı sektörün rekabet gücünü düşürüyor. Üçüncü sonuç ise, GSYİH etkileri öncelikle petrol fiyatlarındaki artışlardan sonra ortaya çıkarken, faiz oranları ve döviz kurları ağırlıklı olarak petrol fiyatlarındaki düşüşlere reaksiyon göstermektedir. Enflasyon ise, hem petrol fiyatlarındaki düşüşlerde destekleyici para politikasının etkisiyle, hem de petrol fiyatlarındaki artışların etkisiyle yükseli-

⁹ ADB, *Good Jobs for Inclusive Growth in Central Asia and the South Caucasus*, p. 6.

¹⁰ ADB, *Azerbaijan: moving toward more diversified, resilient, and inclusive development*, Manila, August, © Asian Development Bank, 2020, p. 6, pp. 9-10.

¹¹ EBRD, *Azerbaijan Diagnostic*.

yor¹². Guliyev tarafından yapılan bir başka çalışma da Azerbaycan ekonomisi üzerinde en büyük etkiye sahip olan dış şokun petrol fiyatlarındaki keskin artış ve düşüş olduğunu göstermektedir. Ayrıca araştırmanın sonuçlarından biri de petrol fiyatlarındaki şokların Azerbaycan'ın petrol dışı ekonomisinin ve ihracatının temel belirleyicisi olduğudur.¹³

2015-2017 yıllarında petrol fiyatlarındaki keskin düşüş ve manatın devalüasyonu Azerbaycan'da petrol dışı sektörün gelişmesi yönünde reformları teşvik ederken, özel sektörün kırılma eğilimini de ortaya çıkardı. Ana zayıflıklar, ekonominin kaynak bağımlılığından ileri gelen uzun vadeli yapısal sorunlarla ilgilidir. Bu, aynı zamanda özel firmaların diğer iş sektörlerindeki rekabet gücünü de sınırlamıştır.¹⁴ Nitekim, petrol patlaması sırasında Azerbaycan'ın tarım ve gıda endüstrisi ihracatının uluslararası rekabet gücünün baskı altında olması şaşırtıcı değildir. Ancak bu durum 2014 yılından sonra dahi çok az değişmiştir.¹⁵

Azerbaycan'da ekonomik büyümeyi sınırlayan faktörlerden biri, yatırımların, özellikle doğrudan yabancı yatırımların verimlilik arayışından çok pazar ve kaynak arayışına odaklanmasıdır ki, bu da söz konusu yatırımların piyasa konjonktürüne aşırı bağımlılığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Azerbaycan'daki yabancı yatırımlar esas olarak kaynak çıkarma ve satıştan yanadır ve çeşitlendirilmiş üretime katkıları çok sınırlıdır.¹⁶

Azerbaycan ekonomisinde ekonomik büyümenin doğal kaynaklara bu şekilde bağımlı olması, ekonomide Holland Hastalığı tartışmalarını da doğurmaktadır. Son yıllar bu konuda çeşitli yazarların katkı sağladığı bir bilimsel literatür oluşmaktadır.¹⁷

Yurt dışına göç ve beşeri sermayenin gelişimi alanlarında yaşanan sorunlar ülkedeki ekonomik büyümenin istikrarını tehdit etmektedir. Brownbridge ve Canagarajah, Güney Kafkasya'daki işgücünün beşeri sermayesinin benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkelere göre nispeten yüksek olduğuna ve bunun bölge ülkelerinde göç için ciddi bir teşvik oluşturduğuna işaret ediyor. Çünkü beşeri sermaye kendini tam olarak gerçekleştirme ve azami gelir elde etme

¹² Farid Zulfigarov, Matthias Neuenkirch, "The Impact of Oil Price Changes on Selected Macroeconomic Indicators in Azerbaijan", *Economic Systems*, 44 (2020) 100814, 2020. pp. 1-13.

¹³ Nijat Guliyev, *The Effects of External Shocks on Azerbaijan Economy*, Central Bank of the Republic of Azerbaijan, Working Paper Series, No. 02/2018, 2018.

¹⁴ EBRD, *Azerbaijan Diagnostic*.

¹⁵ ADB, *Azerbaijan: moving toward more diversified, resilient, and inclusive development*, p.16.

¹⁶ UNECE, *Sub-regional Innovation Policy Outlook 2020: Eastern Europe and the South Caucasus*, p.121.

¹⁷ Bknz: Huseyn Valizada, *Effects of Dutch Disease on the economy of Azerbaijan*. Master Thesis, Szegeci Tudományegyetem, 2021; Ibrahim Niftiyev, *Dutch Disease-Led De-Industrialization in the Azerbaijan's Economy: Analysis of the Chemicals Industry*, PhD Dissertation, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration Doctoral School in Economics, Szeged, 2022; Famil Majidli, *The effects of oil prices and oil production on non-oil exports in an oil-rich country : the case of dutch disease symptom in Azerbaijan*, International Journal of Energy Economics and Policy 12 (3), 2022, pp. 32 – 40; Uzeyir Safarli, *Empirical Analysis of the Dutch Disease in Azerbaijan's Economy*, Master Thesis, the Graduate School of Social Science of Middle East Technical University, Ankara, 2022.

eğilimindedir. Aynı zamanda hanehalkının görece yoksunluğunun da göç eğiliminde büyük rolü vardır.¹⁸ Bu nedenle, Antinyan ve Corazzini (2016) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarına göre, Güney Kafkasya'daki hanelerin referans gruplarına göre göreceli konumu, üyelerinin yurtdışına göç etme niyetinde önemli bir faktördür ve bu bakımdan, Azerbaycanlılar ağırlıklı olarak Rusya'ya göç etme eğilimindedir.¹⁹ Çalışmanın ana sonuçlarından biri, göçün önlenmesi isteniyorsa mutlak yoksulluğun azaltılmasının tek başına yeterli olmayabileceğidir. Bu nedenle görece gelir farklılıklarının azaltılmasına da önem verilmesi gerekmektedir.²⁰

Karşılaştırmalı çalışmalar, Azerbaycan'ın işgücü piyasasında işgücünün beceri uyumsuzluğu sorunu olduğunu göstermektedir. Böylece, Azerbaycan ekonomisinde ekonomik büyümeyi sınırlayan faktörler arasında beşeri sermaye ve bu alandaki yetersiz yatırımlar gösterilmektedir. Özellikle yükseköğretime kayıt oranının ve öğrenci sonuçlarının düşük düzeylerde bulunması ve sağlık sektörü sorunları bu bakımdan çok önemlidir.²¹

Finans ve bankacılık sisteminden kaynaklanan bir takım sorunlar da Azerbaycan'da ekonomik büyümenin istikrarını tehdit etmektedir. Her şeyden önce, ülkede iş dünyasının ucuz finansal kaynaklara erişimi sınırlıdır. Nitekim, hem 2014 yılı petrol fiyat şoku öncesinde, hem de sonrasında ülkede finansal kaynaklara erişim sınırlı düzeyde kalmış ve ülke yüksek faiz oranları ve finansal aracılığın yüksek maliyetli olmasıyla seçilmiştir.²² Azerbaycan'ın bankacılık sektörü, sistemin istikrarını azaltan düşük kredi aktivitesi ve takipteki kredi oranının yüksek düzeyi ile karakterize ediliyor.²³ Yine, Gouranga Das ve diğerlerine göre, Azerbaycan'da yüksek finansman masrafları politika yapımcıların acilen ele alması gereken iki konudan birisidir.²⁴

Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan ekonomisinin temel yapısal sorunlarından birisi de kayıtdışılık ve haksız rekabet uyulamalarıdır.^{25 26} Bizim de içinde bulunduğumuz bir çok araştırmacı çeşitli dönemlerde Azerbaycan'da kayıtdışı ekonominin boyutuyla ilgili çeşitli rakamlar ortaya koymuştur. Bu çalışmaların temel ortak özelliği, kayıtdışı ekonominin boyutunun yeteri kadar yüksek oranlarda olduğunu ortaya çıkarmalarıdır. En son "World Econo-

¹⁸ Martin Brownbridge; Sudharshan Canagarajah, *Migration and Remittances in the Former Soviet Union Countries of Central Asia and the South Caucasus: What Are the Long-Term Macroeconomic Consequences?* World Bank Group Europe and Central Asia Region, Policy Research Working Paper 9111, 2020, January.

¹⁹ Armenak Antinyan; Luca Corazzini, *Relative Standing and Temporary Migration: Empirical Evidence from the South Caucasus*. Liuc Papers n. 293, Serie Economia e Impresa 79, Marzo, 2016.

²⁰ Armenak Antinyan; Luca Corazzini, p. 5.

²¹ ADB, *Azerbaijan: moving toward more diversified, resilient, and inclusive development*.

²² ADB, *Azerbaijan: moving toward more diversified, resilient, and inclusive development*.

²³ EBRD, *Azerbaijan Diagnostic*.

²⁴ Gouranga Das et.al, "Key binding constraints, structural reform, and growth potential of Azerbaijan via economic diversification: A computable general equilibrium policy impact analysis", *Journal of Eurasian Studies*, 2020, Vol. 13 (2) 119-144.

²⁵ EBRD, *Azerbaijan Diagnostic*.

²⁶ ADB, *Good Jobs for Inclusive Growth in Central Asia and the South Caucasus*.

mics” tarafından yayınlan çalışma sonuçları Azerbaycan’da kayıtdışı ekonominin GSYİH’nın yüzde 36.8’ine eşit olduğunu göstermektedir.²⁷

Azerbaycan’da gelir eşitsizliği ve keskin bölgesel ekonomik eşitsizlik, ekonomik büyümeyi sınırlayan faktörler arasındadır. Azerbaycan ekonomisindeki gelir eşitsizliği ve GSYİH’nın mutlak payının Bakü’de oluşması ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından endişe kaynağıdır²⁸.

Düşük AR-GE harcamaları ve genel olarak düşük yenilik potansiyeli, Azerbaycan ekonomisinin temel sorunlarından birisidir. Azerbaycan’daki birçok yükseköğretim kurumu, ekonomik büyüme için etkin bir dinamik merkez olarak hizmet etme yeteneğinden yoksundur ve bu, Azerbaycan’ın küresel ekonomide diğer ülkelerle işbirliği ve rekabet etme fırsatlarını sınırlamaktadır. Yükseköğretim ile AR-GE’ye yönelik kamu yatırımları nispeten düşüktür ve uygulamalı araştırmalardan çok temel araştırmalara odaklanmaktadır. Bu nedenle, AR-GE kalitesini ve yeterliliğini artırmak ve bilime yapılan kamu yatırımlarının etkinliğini yükseltmek için hedefe yönelik reformlara ihtiyaç vardır²⁹. Bağırzadeh ve Suleymanova göre de Azerbaycan’da yükseköğretim kurumlarının ekonomik kalkınmaya katkısı çok sınırlı düzeylerde ve bu bakımdan bahsedilen kurumların ülkenin ekonomik kalkınma politikasının ana araçlarından birisi gibi tartışmasız bir şekilde kabul edilmesi yapılması gereken işler sırasındadır³⁰. Yüksek teknoloji parkı oluşturulmasına rağmen yükseköğretim kurumlarında ticarileştirme çabaları etkisiz kalmakta ve bu işgücü piyasasında üretkenliği engellemektedir. Azerbaycan’ın inovasyon potansiyelinin tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi için özel sektörde, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yönelik yatırımların desteklenerek yenilikçi faaliyetlerin teşvik edilmesi gerekmektedir.³¹

Bigos ve Wach, Dünya Bankası İşletme Anketi’nden elde edilen verilere dayanarak, Azerbaycan’ı da kapsayan Güney Kafkasya ülkelerindeki firmalarda inovasyonun ihracat eğiliminin bir nedeni olup olmasını ampirik doğrulamaya çalışmıştır. Araştırma sonuçları, ürün inovasyonunun Güney Kafkasya’daki küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracat eğilimlerini açıklamada önemli bir rol oynadığını gösteriyor. Ayrıca, ihracat olasılığının şirket yapısındaki yabancı sermaye payı ile pozitif ilişkili olduğu görülmektedir. Güney Kafkasya ekonomilerinin yenilikçilik düzeylerinin düşük olduğu düşünüldüğünde, söz konusu şirketlerde yeniliklerin uygulanmasında yabancı yatırımcıların

²⁷ World Economics, *Azerbaijan’s Informal Economy Size. Quarterly Informal Economy Survey (QIES)*, London, 2022, <https://www.worldeconomics.com/Informal-Economy/Azerbaijan.aspx>, 14 Nisan 2023.

²⁸ UNECE, *Sub-regional Innovation Policy Outlook 2020: Eastern Europe and the South Caucasus*, p. 121.

²⁹ World Bank, *Azerbaijan: The Role of Higher Education in Innovation*. © World Bank, 2018.

³⁰ Elshan Bağırzadeh; Turan Suleymanov, “The Contribution of Higher Education Institutions to Economic Development in Post-Soviet Countries: The Case of Azerbaijan”, *People, Power, and Politics in Post-Pandemic World Order*, Edited by Ahmet Gökbel, Erman Akıllı and Burak Güneş, Cambridge Scholars Publishing, 2023 April, pp.124-143.

³¹ UNECE, *Sub-regional Innovation Policy Outlook 2020: Eastern Europe and the South Caucasus*.

önemli bir rol oynadığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, söz konusu ülkelerin inovasyon potansiyelini artırmada yabancı sermayeyi çekmenin önemini de göstermektedir.³²

Azerbaycan'ın dünya ekonomisine entegrasyonu yönünde de bazı sorunlar bulunmaktadır. Nitekim, Azerbaycan'ın DTÖ üyesi olmaması, DTÖ üyesi ülkelere ihracatını belli bir ölçüde de olsa, sınırlandırmaktadır.³³

2022 yılında başlayan Ukrayna-Rusya savaşı, Azerbaycan ekonomisi için de birçok ekonomik risk oluşturmaktadır. Bunların arasında en önemlilerinden biri de yurt dışından işçi dövizlerinin azalmasıdır. Ratha ve Kim tarafından yapılan araştırmaya göre, Rusya'da ekonomik aktivitedeki düşüşün ve Rus rublesinin ABD doları karşısında zayıflamasının ikili etkileri sonucunda Rusya'dan Azerbaycan'a yurt dışından yapılan havalelerin keskin bir şekilde azalması bekleniyor. Çalışma ayrıca 2020 yılı göstergelerine göre Azerbaycan'da yurt dışından gelen işçi dövizlerinin ihracatın yüzde 9,2'sini oluşturduğuna ve bu gelirlerin yarısından fazlasının Rusya'dan geldiğine de dikkat çekiyor.³⁴

2.3. Ekonomik büyüme için bazı ilave imkanlar

Petrol fiyatlarının yüksek düzeyi, her zaman Azerbaycan için ek ekonomik büyüme fırsatı yaratmaktadır.³⁵ Ancak başta tarım ve turizm sektörleri olmak üzere petrol dışı sektörü güçlendirmeye yönelik adımlar bu açıdan daha önemlidir. Devlet desteği harcamalarının tarımda daha iyi kullanılması, AR-GE, kırsal altyapı, temel eğitim, teknik ve mesleki eğitim ve öğretime daha fazla yatırım yapılması, tarım sigortası mekanizmasının iyileştirilmesi ve tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi temel önceliklerdir. Turizm sektöründe öncelikle turizm altyapısının geliştirilmesi ve genişletilmesi için uygun mali kaynaklar sağlanmalıdır. Bu alandaki hizmet kalitesinin artması için de çalışan personel becerilerinin güçlendirilmesi gerekmektedir.³⁶ Gouranga Das ve diğerlerine göre de Azerbaycan'da tutarlı politika reformları, üretkenlik artışı ve petrol dışı sektörlerden, yani turizm ve tarımdan artan ihracat nedeniyle 2030 yılına kadar büyüme hızlanabilir.³⁷

Azerbaycan'ın küçük iç pazarı, doğal kaynak dışı malların ve ticari malların üretimini büyük ölçüde sınırladığından, bu ülke için ihracata dayalı bir ekonomik büyüme modeline geçiş çok önemlidir. Bu bakımdan, Çin'in başlat-

³² Krystian Bigos; Krzysztof Wach, "Product Innovation as the Cause of Export Propensity in the Caucasus: Empirical Evidence for Armenia, Azerbaijan and Georgia", Central Asia and the Caucasus, English Edition, *Journal of Social and Political Studies*, Volume 22, Issue 2, 2021, pp. 90-100.

³³ UNECE, *Sub-regional Innovation Policy Outlook 2020: Eastern Europe and the South Caucasus*, p.122

³⁴ Dilip Ratha; Eung Ju Kim, *Russia-Ukraine Conflict: Implications for Remittance flows to Ukraine and Central Asia*, KNOMAD, Policy Brief 17, March 4, 2022.

³⁵ EIU, *Azerbaijan Country Report*. London, 2022, April, p. 2.

³⁶ ADB, *Azerbaijan: moving toward more diversified, resilient, and inclusive development*, pp. 16-18.

³⁷ Gouranga Das et.al, *Key binding constraints, structural reform, and growth potential of Azerbaijan via economic diversification: A computable general equilibrium policy impact analysis*.

tuğu Kuşak ve Yol Girişimi, Azerbaycan için yeni ticaret ve yatırım fırsatları yaratıyor. Özellikle de Orta Koridor üzerinde yer alan Azerbaycan'ın bu girişimden yararlanma imkanları daha fazladır. Fakat, Gigauri ve Damenia, Kuşak ve Yol Girişimi açısından Azerbaycan'ın da dahil olduğu Güney Kafkasya'da sürdürülebilir kalkınmayı kolaylaştırmak için ileri teknoloji, endüstriyel ve altyapı modernizasyonunun çok önemli olduğuna inanıyor. Yazarlar, girişim kapsamında uygulanan altyapı projelerine yapılan yatırımların bölgede ekonomik kalkınmayı destekleyebileceğini ve yoksulluğu azaltabileceğini belirtmektedir.³⁸ UNECE raporuna göre de, bunlar Avrupa'dan Çin'e ve Türkistan'a yük taşımacılığında alternatif imkanlara, farklı fırsatlara ve yayılma etkilerine sahiptir.³⁹ Yine, Schuhbert ve Thees, Kuşak ve Yol Girişimi'nin bölgedeki turizm ve turizm dışı sektörlerde ihracat çeşitlendirmesi için bir temel oluşturduğuna ve Azerbaycan'ın Kuşak ve Yol Girişimi faaliyetlerini yerel ekonomik sistemine entegre etme potansiyeline sahip olduğuna inanıyor. Ancak bu, aynı zamanda Trans-Avrasya Koridoru'nun gelişimine ve yerel girişimcilerin ve kurumların kalkınma girişimlerini destekleme ve genişletmeye hazır olma durumuna da bağlıdır.⁴⁰

II. Karabağ savaşının ardından Güney Kafkasya'da ortaya çıkan yeni ekonomik fırsatlar, özellikle Azerbaycan için büyük faydalar vaat ediyor. Savaştan önce bile, Saha ve diğerleri bu konuyu ele almıştır. Araştırma sonuçları, Karabağ sorununun çözümünün Azerbaycan'a şu faydaları sağlayacağını gösteriyordu:

1) Ülke, başta askeri harcamalar olmak üzere çatışmayla ilgili giderlerinden tasarruf edecek ve tasarruf edilen kaynakları başka alanlara yönlendirme fırsatı bulacaktır;

2) Azerbaycan artan su kıtlığı sorununu Ermenistan ile ortak su kaynaklarını daha iyi kullanarak çözmeye çalışacak ve Kür-Araz su sistemlerinden daha fazla ve daha kaliteli su elde etme imkanına kavuşacaktır;

3) Çatışma nedeniyle yüksek olan ülke risk düzeyi düşebilir ve bu, ülkede portföy ve doğrudan yabancı yatırımları artırır ve sonuçta ekonomik büyümeyi teşvik edebilir;

4) Bölgede kapalı olan sınırların açılması Azerbaycan'ın dış ticaretini ve transit ticaretteki payını artıracaktır.⁴¹

II. Karabağ savaşından sonra Azerbaycan ekonomisi ekonomik kalkınma açısından büyük fırsatlar elde etti. Her şeyden önce, ülkenin işgal altındaki toprakları yeniden ulusal ekonomiye katıldı. İkinci olarak, işgalden kurtarı-

³⁸ Iza Gigauri; Nino Damenia, "Economic Expectations of the Belt and Road Initiative for the South Caucasus, with Emphasis on Georgia", *Business and Economic Research*, Vol. 9, No. 1, 2019, pp. 173-199.

³⁹ UNECE, *Sub-regional Innovation Policy Outlook 2020: Eastern Europe and the South Caucasus*, p. 230.

⁴⁰ Arne Schuhbert; Hannes Thees, "Of routes and corridors: Challenges and opportunities for Silk Road destinations in the Southern Caucasus", *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*, Vol. 62, 2020, pp. 21-29.

⁴¹ David Saha et.al., *The economic effect of a resolution of the Nagorno-Karabakh conflict on Armenia and Azerbaijan*, 15 June, © 2018 BE Berlin Economics GmbH, 2018.

lan bölgelerin yeniden inşası ve ülke içinde zorla yerinden edilmiş nüfusun bölgeye yerleşmesinin sağlanması, önümüzdeki yıllarda ekonomik büyüme için belirli fırsatlar yaratmaktadır.⁴² Nitekim, Yusifsoy ve Özsoer tarafından yapılan bir araştırma, Ermenistan'ın işgal girişimleri sonucunda yerlerinden göç etmek zorunda kalan Azerbaycan vatandaşlarının yüzde 70'inin istisnasız bir şekilde kendi topraklarına döneceğini, yüzde 28'inin ise şartlar yeterli olursa döneceğini göstermektedir.⁴³ Görüldüğü gibi, Azerbaycan'ın farklı bölgelerine geçici olarak yerleşmiş olan zorla yerinden edilmiş insanların mutlak çoğunluğu topraklarına dönmeye hazır olduğunu ifade etmektedir. "Azerbaycan 2030: Sosyo-Ekonomik Kalkınmanın Ulusal Öncelikleri"nde de beş ulusal öncelikten biri işgalden kurtarılan topraklara büyük dönüş olarak belirlenmiş ve bunun gerçekleşmesi için bölgede sürdürülebilir yerleşimin sağlanması ve yeniden ekonomik entegrasyon hedeflenmiştir.⁴⁴

3. Metod ve Materyaller

Bu araştırma, modern ekonomik büyüme teorisi temelinde pandemi sonrası koşullarda Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma beklentilerini analiz etmek amacıyla, bu ülkede ekonomik büyüme trendini, fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknolojideki gelişmeleri yansıtan akademik çalışmaları, küresel sıralamaları ve istatistiksel verileri incelemeye, yorumlamaya ve değerlendirmeğe olanak sağlayan nitel araştırma ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerinin uygulanmasına dayanmaktadır.

Çalışmada şu açık kaynaklardan elde edilen istatistiksel veriler kullanılmıştır: IMF Dünya Ekonomik Görünüm Veritabanı, Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI), Küresel İnovasyon Endeksi (WIPO), Kırılgan Devletler Endeksi (FSI), Ağ Hazırlık Endeksi (NRI). Bu istatistiksel kaynaklar, Azerbaycan'ın ekonomik büyüme beklentilerinin ve ekonomik büyümesini belirleyen temel faktörlerin karşılaştırmalı bir analizini yapmayı büyük ölçüde mümkün kılmaları dolayısıyla seçilmiştir.

4. Bulgular

Azerbaycan'ın pandemi sonrası ekonomik kalkınma beklentilerinin analizi, bu ülke için ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini belirleyen ana göstergeler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan, modern ekonomik büyüme teorisinden hareketle, genel olarak ülkenin fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknolojik gelişim göstergelerine odaklanılmıştır.

Şekil 1'den de görülebileceği gibi, Azerbaycan'da yatırımların veya fiziki sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payı hem dünya ortalamasına, hem

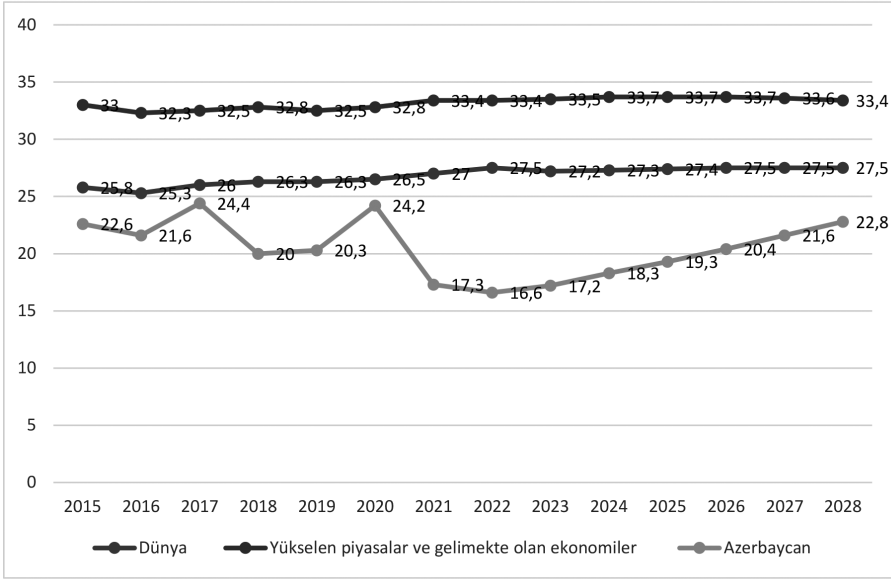
⁴² Edalet Muradov; Elsen Bağırzade, *Azerbaycan İqtisadiyyatı (infoqrafika)*, Bakı: Serq-Qerb nesriyyati, 2021, s. 18.

⁴³ Aytək Yusifsoy; Esra Özsoer, "Evaluation on the Return Motivation of People that Exposed to Internal Migration in Azerbaijan" [in Turkish], *Vakanwis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 2022, pp. 467-510.

⁴⁴ The Republic of Azerbaijan, *Azerbaijan 2030: National Priorities of Socio-Economic Development*. 02 February, 2021, <https://president.az/en/articles/view/50474>, 14 Nisan 2023

de yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilere kıyasla önemli ölçüde düşüktür. Hatta bu gösterge son yıllarda sürekli azalmıştır. IMF tahminleri, bu göstergenin 2023'ten 2028'e doğru kademeli olarak yükseleceğini, fakat yine de dünya ve yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomiler ortalamalarının altında seyredeceğini gösteriyor.

Şekil 1. Azerbaycan'da toplam yatırımların GSYİH'da payı (yüzde)

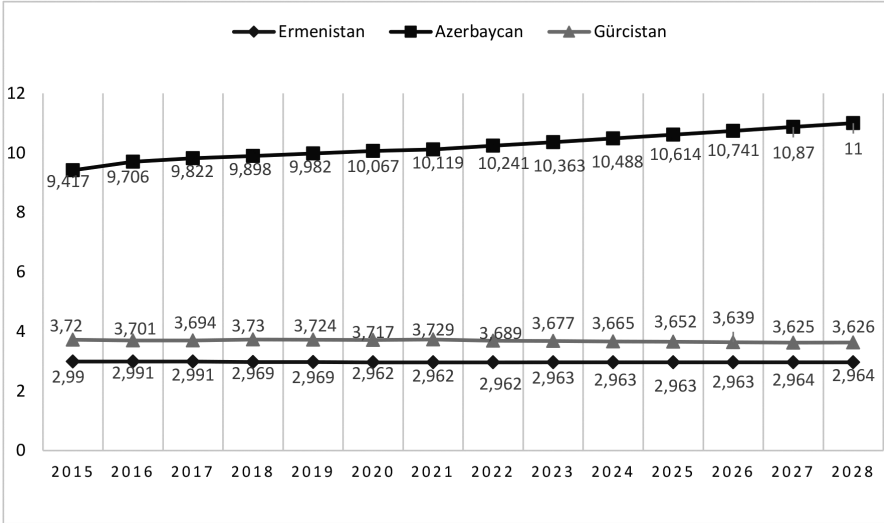

Not: 2023-2028 yılları arasındaki veriler tahmindir.

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database: April, 2023

Şekil 2, 2028 yılına kadar Güney Kafkasya'nın diğer ülkeleri olan Ermenistan ve Gürcistan'ın aksine olarak, Azerbaycan nüfusunun çok yüksek olmayan bir oranda artmaya devam edeceğini tahmin edildiğini göstermektedir. Şekil 3'e göre ise ülkeden insan kaçıışı ve beyin göçü endeksinde göreceli olarak artış kaydedilmiş olsa da, Azerbaycan bu bakımdan Güney Kafkasya'nın diğer ülkeleriyle kıyaslanıldığında daha iyi durumdadır. Her iki şekildeki göstergeler Azerbaycan'da işgücünün gelişim trendini de belli ölçüde belirlemektedir.

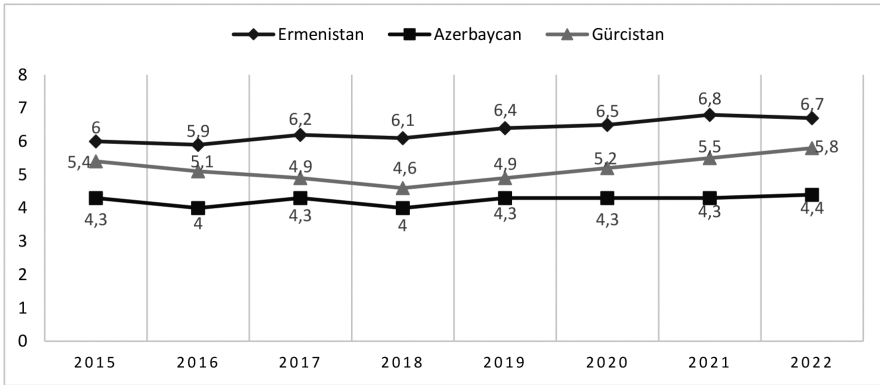
Şekil 2. Azerbaycan'da toplam nüfus sayısı, milyon kişi

Not: 2023-2028 yılları arasındaki veriler tahmindir.

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database: April, 2023

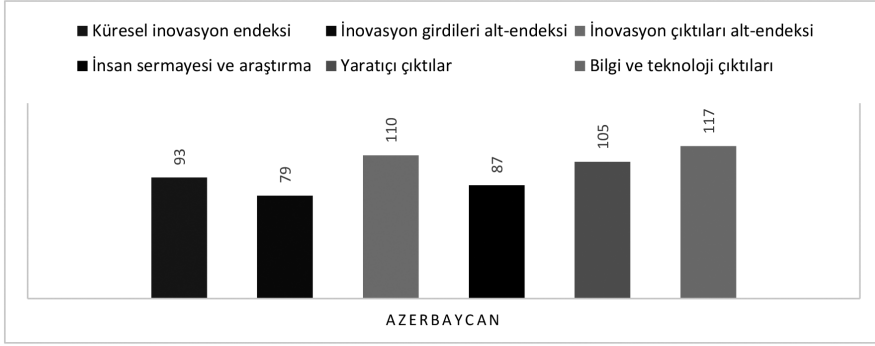
Şekil 3. Azerbaycan'ın insan kaçıışı ve beyin göçü endeksi

Kaynak: Fragile States Index 2022, the Fund for Peace

Şekil 4-7, Azerbaycan'da insan sermayesinin, teknolojinin ve ekonominin yenilikçi gelişiminin durumunu ifade ediyor. Şekil 4'den görüldüğü üzere Azerbaycan küresel inovasyon endeksinde 132 ülke arasında 93. sıradadır. Yine ülkenin inovasyon çıktıları alt-endeksi, inovasyon girdileri alt-endeksinde daha kötü durumdadır. Bilgi ve teknoloji çıktıları göstergesine baktığımızda ise Azerbaycan'ın bu alandaki konumunu iyice düzeltmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

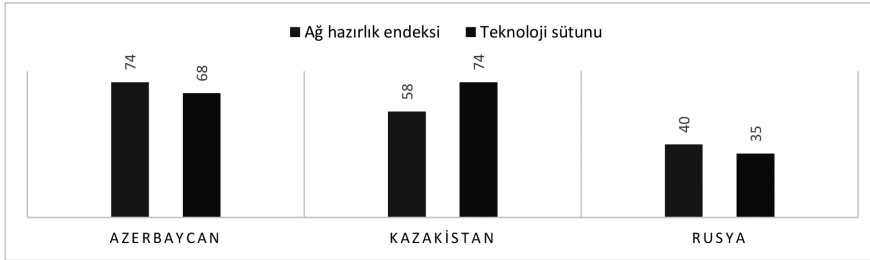
Şekil 4. Azerbaycan'ın küresel inovasyon endeksi ve bazı alt-endeksleri üzere 132 ekonomi arasındaki konumu, 2022

Kaynak: Global Innovation Index 2022, WIPO

Şekil 5, Azerbaycan'da ağ ekonomisinin gelişim durumunu değerlendirme imkanı sağlıyor. Görüldüğü gibi, ağ hazırlık endeksi üzere Azerbaycan 130 ülke arasında 74. sırada bulunmakta ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında bu bakımdan en iyi konumda olan ilk iki ülke – Rusya ve Kazakistan'dan da iyice geridedir. Adıgeçen endeksin teknoloji sütünü üzere ise Kazakistan'la kıyaslandığında Azerbaycan'ın konumu daha iyi olsa da, bu alanda da küresel konumunu iyileştirmesi gerekmektedir.

Şekil 5. Azerbaycan'nın ağ hazırlık endeksi üzere 130 ekonomi arasındaki konumu, 2022

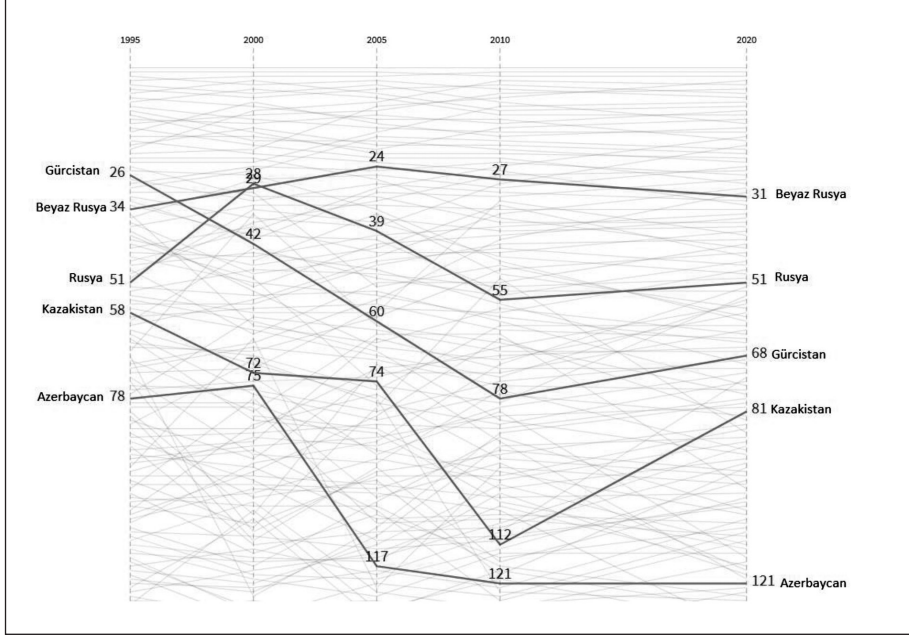

Kaynak: Network Readiness Index 2022, Portulans Institute

Ekonominin karmaşıklık düzeyi, fiziki sermaye yatırımları, beşeri sermaye ve teknolojik gelişmenin bir sonucu olarak da görülebilir. Ekonominin karmaşıklık düzeyinin artması ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini de artırmaktadır. Şekil 6'dan da görülebileceği gibi, Azerbaycan'ın ekonomik karmaşıklık üzere dünya sıralamasındaki konumu 1995'ten bu yana önemli ölçüde kötüleşmiştir. Şekil 6'da son on yıla bakıldığında ise, Azerbaycan'ın ekonomik karmaşıklık üzere dünyadaki konumunda hiçbir değişiklik olmadığı halde, Gürcistan ve Kazakistan gibi komşularının bu alanda iyice ilerlediği görülebilir.

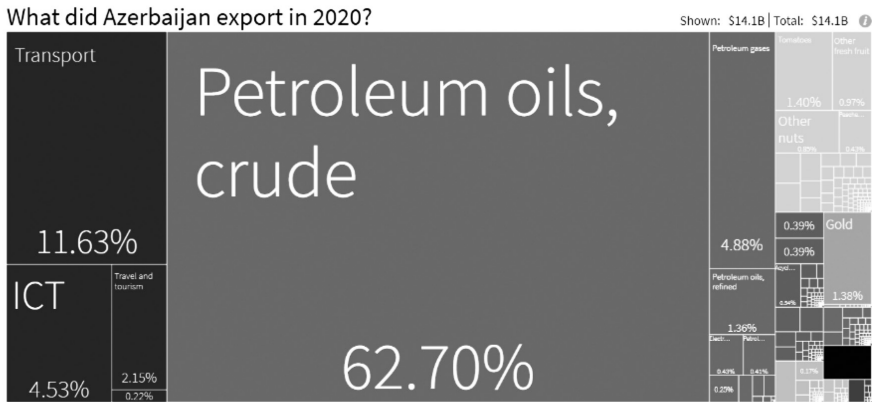
Şekil 6. Azerbaycan'ın Ekonomik Karmaşıklık İndeksi Üzre Dünya Sıralamasındaki Konumu, 1995-2020

Kaynak: Atlas of Economic Complexity, Harvard University

Şekil 7, Azerbaycan ekonomisinin düşük karmaşıklık düzeyini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Öyle ki, Azerbaycan'ın ihracatının mutlak çoğunluğu hidrokarbon kaynakları ve bunlarla ilgili ürünler olmakla birlikte, genel olarak ihracatında katma değeri düşük ürünler de ağırlıktadır.

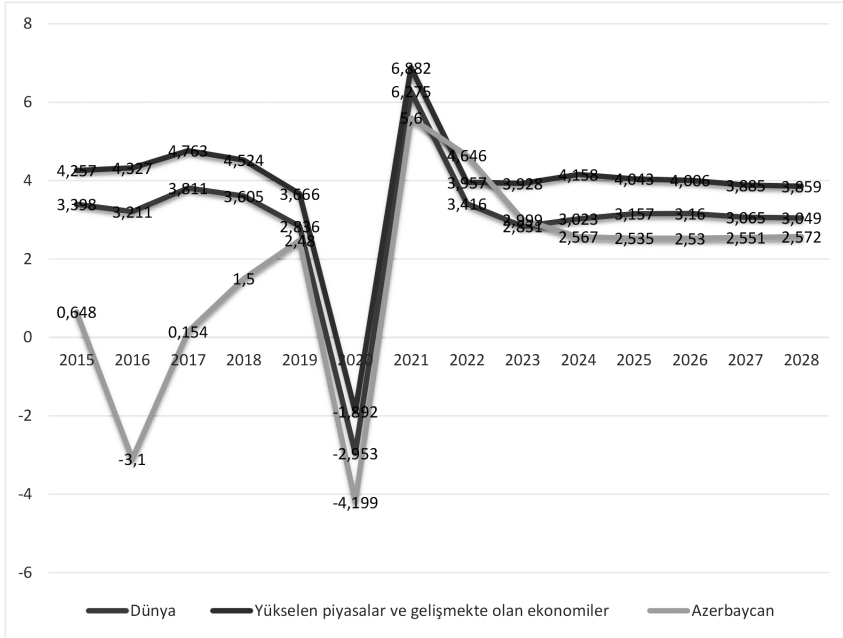
Şekil 7. Azerbaycanın ihracat yapısı, 2020

Kaynak: Atlas of Economic Complexity, Harvard University

Şekil 8, Azerbaycan ekonomisinin 2020'de önemli ölçüde küçüldüğünü gösteriyor. Ancak 2021 yılında ekonomi toparlanma sürecine girmiş ve 2020 yılındaki kayıplarını telafi etmiştir. IMF tahminlerine göre, Azerbaycan'ın 2023 ile 2028 yılları arasındaki ekonomik büyüme oranları, dünya ve yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomilerin büyüme göstergelerinden daha az – yıllık yüzde 3'ün altında olacaktır.

Şekil 8. Azerbaycan'ın Ekonomik Büyümesi (Sabit Fiyatda GSYİH'nın Değişim Yüzdesi)

Not: 2023–2028 yılları arasındaki veriler tahmindir.

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database: April, 2023

5. Tartışma

Bu çalışmada, pandemi sonrası dönemde Azerbaycan'da ekonomik büyümenin ana faktörlerinin neler olduğu, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini hangi temel etmenlerin tehdit ettiği, ekonomik büyüme için ek fırsatlar var mı, varsa bunlardan nasıl yararlanılabilir sorularına yanıt aranmaya çalışılmıştır. Bu sorulara yanıt bulmak için yapılan analizlerde ise modern ekonomik büyüme teorisi temel alınmıştır.

Modern ekonomik büyüme teorisi, ekonomilerin büyümesinin aslında fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknolojiler olmak üzere üç ana nedeni veya faktörü olduğunu ve bu büyümenin sürdürülebilirliğinin daha çok beşeri sermaye ve teknolojilerin gelişmesine dayandığını göstermektedir.⁴⁵ Araştırma sonuçları,

⁴⁵ Acemoğlu, *Introduction to Modern Economic Growth*.

bugün Azerbaycan'ın beşeri sermaye ve teknolojik gelişme açısından çok geride olduğunu ve son yıllarda fiziki sermaye yatırımları da dahil olmak üzere bu ekonomiye yapılan yatırımlarda belirli düşüşler gözlemlendiğini gösteriyor. Sonuç olarak, bu ülke üretkenliğe ve yeniliğe dayalı bir ekonomi değil, doğal kaynaklara, katma değeri düşük ürünlerin üretimine ve ihracatına dayalı ve yeterince çeşitlendirilmemiş bir ekonomi olarak kalmaktadır.⁴⁶ Böyle bir ekonomik yapıya sahiplik, yani birincil sektör mallarının ihracatına bağımlılık ülke ekonomisinin temel özelliği olmaya devam ettiğinden, bu ekonominin pandemi sonrası dönemde de dış şoklara karşı yeteri kadar kırılğan olacağı tahmin edilebilir. Bu açıdan bakıldığında, orta vadeli ekonomik perspektifte, bu ülkenin ekonomik büyümesinin, hammadde fiyatlarındaki değişimlerden, ana ticaret ortakları ve yatırımcı ülkelerde yaşanan ekonomik büyüme hızındaki değişimlerden önemli ölçüde etkileneyeceği görülmektedir. Rusya-Ukrayna savaşının devam etmesi, küresel gıda ve enerji krizinin sürmekte olması, küresel enflasyon sorunun henüz çözülmemesi ve küresel bir durgunluk olasılığının artması gibi birçok faktör ise bu değişikliklerin olumsuz yönde olma ihtimalini kuvvetlendiriyor. Zaten, 2028 yılına kadar Azerbaycan ekonomisinin büyümesiyle ilgili IMF tarafından yapılan tahminlerin yıllık yüzde 3'ün altında seyretmesi de Azerbaycan gibi gelişmekte olan ve uzun süre yüksek büyüme oranlarına ulaşmış bir ekonomi için hiç de iyimser bir durum olarak gösterilemez. Bu nedenle, Azerbaycan'ın ekonomik büyümenin yeni itici güçleri ve kaynakları üzerinde arayışını yoğunlaştırması önemlidir. Özellikle tarıma dayalı sanayi, petrokimya ve diğer doğal kaynaklara dayalı sanayi, nakliye ve lojistik hizmetleri, bilgi ve iletişim teknolojisi hizmetleri ve turizm gibi sektörler, ülkede ekonomik büyümenin yeni itici güçleri olabilir.⁴⁷⁻⁴⁸

Ülkenin ekonomik büyümenin yeni itici güçlerini harekete geçirme çabalarını olumlu yönde etkileyen bir dizi faktör de vardır. Özellikle Rusya'ya uygulanan yaptırımların Azerbaycan ekonomisine olan ilgiyi belli ölçüde artırması, II. Karabağ Savaşı sonrasında bölgede ortaya çıkan yeni ekonomik işbirliği ve kalkınma fırsatları, Ukrayna-Rusya savaşı ile birlikte Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nin önemli halkalardan biri olan ve Azerbaycan'ın da yerleştiği Orta Koridor'un artan önemi, yine Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ve enerji işbirliğinin daha da derinleşmesi bu faktörlerin başında gelmektedir. Fakat, tüm bu olanaklardan verimli bir şekilde yararlanmak için Azerbaycan'ın bir çok alanda ekonomik reformlara gitmesinin de önemi ortadadır. Özellikle de, ülkede Azerbaycan gibi küçük ekonomilerin başlıca kalkınma talebi olan ihracata yönelik ekonomik büyüme modeline geçişin sağlanması, iyi çalışan ekonomik kurumlar ve yönetim sistemleriyle girişimciliğin, bilhassa küçük ve orta boy işletmelerin gelişimini sağlayacak elverişli girişimcilik ortamının oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan, Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma perspektifi açısından gelecek araştırmalarda bu konuların da detaylı bir şekilde ele alınması büyük öneme sahiptir.

⁴⁶ UNECE, *Sub-regional Innovation Policy Outlook 2020: Eastern Europe and the South Caucasus*.

⁴⁷ ADB, *Azerbaijan: moving toward more diversified, resilient, and inclusive development*.

⁴⁸ Gouranga Das et.al, *Key binding constraints, structural reform, and growth potential of Azerbaijan via economic diversification: A computable general equilibrium policy impact analysis*.

Kaynakça

- ACEMOGLU, Daron: *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press, 2009.
- ANTINYAN, Armenak; CORAZZINI, Luca: Relative Standing and Temporary Migration: Empirical Evidence from the South Caucasus. Liuc Papers n. 293, Serie Economia e Impresa 79, Marzo, 2016.
- ADB: Good Jobs for Inclusive Growth in Central Asia and the South Caucasus, © 2019 Asian Development Bank, October 2019.
- ADB: Azerbaijan: moving toward more diversified, resilient, and inclusive development, Manila, August, © Asian Development Bank, 2020.
- BAGIRZADEH, Elshan; SULEYMANOV, Turan: “The Contribution of Higher Education Institutions to Economic Development in Post-Soviet Countries: The Case of Azerbaijan”, *People, Power, and Politics in Post-Pandemic World Order*, Edited by Ahmet Gökbel, Erman Akıllı and Burak Güneş, Cambridge Scholars Publishing, April 2023, pp.124-143
- BIGOS, Krystian; WACH, Krzysztof: “Product Innovation as the Cause of Export Propensity in the Caucasus: Empirical Evidence for Armenia, Azerbaijan and Georgia”, *Central Asia and the Caucasus, English Edition, Journal of Social and Political Studies*, Volume 22, Issue 2, 2021, pp. 90-100.
- BROWNBRIDGE, Martin; CANAGARAJAH, Sudharshan: Migration and Remittances in the Former Soviet Union Countries of Central Asia and the South Caucasus: What Are the Long-Term Macroeconomic Consequences? World Bank Group Europe and Central Asia Region, Policy Research Working Paper 9111, January 2020.
- DAS, Gouranga et.al: “Key binding constraints, structural reform, and growth potential of Azerbaijan via economic diversification: A computable general equilibrium policy impact analysis”, *Journal of Eurasian Studies*, 2022, Vol. 13 (2) 119-144.
- EBRD: Azerbaijan Diagnostic, London, March 2019.
- EBRD: Transition Report 2021-2022, London, November 2021.
- EBRD: Transition Report 2022-2023, London, November 2022.
- EIU: Azerbaijan Country Report, London, April 2022.
- GIGAURI, Iza; DAMENIA, Nino: “Economic Expectations of the Belt and Road Initiative for the South Caucasus, with Emphasis on Georgia”, *Business and Economic Research*, Vol. 9, No. 1, 2019, pp. 173-199.
- GULIYEV, Nijat: The Effects of External Shocks on Azerbaijan Economy, Central Bank of the Republic of Azerbaijan, Working Paper Series, No. 02/2018, 2018.
- MAJIDLİ Famil: The effects of oil prices and oil production on non-oil exports in an oil-rich country : the case of dutch disease symptom in Azerbaijan, *International Journal of Energy Economics and Policy* 12 (3), 2022, pp. 32 - 40.

- MURADOV, Edalet; BAGIRZADE, Elsen: Azerbaijan iqtisadiyyatı (infoqrafika), Bakı: Serq-Qerb nesriyyatı, 2021.
- NIFTIYEV, Ibrahim: Dutch Disease-Led De-Industrialization in the Azerbaijan's Economy: Analysis of the Chemicals Industry, PhD Dissertation, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration Doctoral School in Economics, Szeged, 2022.
- RATHA, Dilip; KIM, Eung Ju: Russia-Ukraine Conflict: Implications for Remittance flows to Ukraine and Central Asia, KNOMAD, Policy Brief 17, March 4, 2022.
- SAFARLI, Uzeyir: *Empirical Analysis of the Dutch Disease in Azerbaijan's Economy*, Master Thesis, the Graduate School of Social Science of Middle East Technical University, Ankara, 2022.
- SAHA, David et.al: The economic effect of a resolution of the Nagorno-Karabakh conflict on Armenia and Azerbaijan, 15 June, © 2018 BE Berlin Economics GmbH., 2018.
- SCHUHBERT, Arne; THEES, Hannes: "Of routes and corridors: Challenges and opportunities for Silk Road destinations in the southern Caucasus", Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing, Vol. 62, 2020, pp. 21-29.
- THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN: Azerbaijan 2030: National Priorities of Socio-Economic Development, 02 February 2021, (Çevrim içi) <https://president.az/en/articles/view/50474>, 14 Nisan 2023.
- UNECE: Sub-regional Innovation Policy Outlook 2020: Eastern Europe and the South Caucasus, New York: United Nations, 2021.
- VALIZADA, Huseyn: Effects of Dutch Disease on the Economy of Azerbaijan, Master Thesis, Szegedi Tudományegyetem, 2021.
- WORLD BANK: Azerbaijan: The Role of Higher Education in Innovation, © World Bank, 2018.
- WORLD ECONOMICS: Azerbaijan's Informal Economy Size, Quarterly Informal Economy Survey (QIES), London, 2022, (Çevrim içi) <https://www.worldeconomics.com/Informal-Economy/Azerbaijan.aspx>, 14 Nisan 2023.
- ZULFIGAROV, Farid; NEUENKIRCH, Matthias: "The Impact of Oil Price Changes on Selected Macroeconomic Indicators in Azerbaijan", Economic Systems 44 (2020) 100814, 2020, pp. 1-13.
- YUSİF SOY, Aytık; OZSÜER, Esra: "Evaluation on the Return Motivation of People that Exposed to Internal Migration in Azerbaijan" [in Turkish], Vakıvlar-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 7 (1), 2022, pp. 467-510.

Extended Abstract

The Post-Pandemic Economic Development Perspective Of Azerbaijan

In the study, the economic development perspective of Azerbaijan in the post-pandemic period is analyzed. The analysis mainly focuses on the developments in physical capital, human capital and technology, which are the main causes of economic growth revealed by the modern economic growth theory. In this respect, the main research questions of the study are:

- 1) What are the main factors of economic growth in Azerbaijan in the post-pandemic period?
- 2) What are the main factors that threaten the sustainability of economic growth in Azerbaijan?
- 3) What are the additional opportunities for economic growth in Azerbaijan and how can they be exploited?

The research results show that today Azerbaijan is far behind in terms of human capital and technological development, and certain decreases have been observed in investments in the economy, including physical capital investments, in recent years. As a result, this country is not an economy based on productivity and innovation and remains an insufficiently diversified economy based on natural resources, production and export of low value-added products. The existence of such an economic structure, that is, being dependent on the exports of primary sector goods, shows that the country's economy will be vulnerable to external shocks in the post-pandemic period. From this point of view, in the medium-term economic perspective, it is seen that the economic growth of this country will be significantly affected by the changes in raw material prices and the changes in the economic growth rate experienced in the main trading partners and investor countries. Many factors such as the continuation of the Russia-Ukraine war, the ongoing global food and energy crisis, the fact that the global inflation problem has not yet been resolved, and the possibility of global economic recession increase the likelihood of these changes being negative.

Therefore, it is important for Azerbaijan to intensify its search for new drivers and sources of economic growth. In particular, sectors such as agro-industry, petrochemical and other natural resource-based industries, transport and logistics services, information and communication technology services, and tourism could be new drivers of economic growth in the country. There are also a number of factors that positively influence the country's efforts to mobilize new drivers of economic growth. The most important of these factors are as follows:

- 1) the sanctions imposed on Russia increased the interest in the Azerbaijani economy to a certain extent;
- 2) the emergence of new economic cooperation and development opportunities in the region after the Second Karabakh War;
- 3) the war between Ukraine and Russia increased the importance of the Middle Corridor, where Azerbaijan also settled;
- 4) the further deepening of economic and energy cooperation between the European Union and Azerbaijan in recent times.

However, it is obvious that Azerbaijan needs to make economic reforms in many fields in order to benefit from all these opportunities efficiently. In particular, it is of great importance to ensure the transition to an export-oriented economic growth model, which is the main development demand of small economies as Azerbaijan, and to create a favorable entrepreneurial environment that will enable the development of entrepreneurship, especially small and medium-sized enterprises, with well-functioning economic institutions and management systems.